

LA LITERATURA DE PRAGA AL PRIMER QUART DEL SEGLE XX

Monika Zgustova

Som a Praga, l'any 1920. És un vespre fosc de novembre, el plugim que cau fa brillar les teulades baixes del barri antic i la llum dels fanals de gas es reflecteix en el paviment humit. Ens hem aturat al bell mig del pont de Carles per admirar-hi el panorama de les torres gòtiques i del Castell. En aquesta nit plujosa el pont està desert.

De cop i volta sentim passos, tant a l'esquerra com a la dreta. Tombem el cap a l'esquerra i veiem un soldat, ridícul en el seu uniforme que li queda d'un pengim-penjam espantós; dos altres soldats, un d'espigat, un de rabassut, el condueixen des del Castell cap al barri de Staré Město, o Ciutat Vella; tots tres conversen animadament, riuen. Tombant el cap a la dreta, observem un altre trio: dues persones amb aspecte distant i anònim acompanyen, en direcció contrària a la dels soldats, un home amb aire d'oficinista, pàl·lid com si anés a la mort. Al final, els dos homes sota vigilància, el soldat i l'oficinista, es topen l'un amb l'altre al mig del pont, es miren, es reconeixen amb els ulls, però cadascú està massa absorbt en els seus pensaments per interessar-se per l'altre.

Sí, el primer dels dos soldats sota vigilància, el rialler, és el bon soldat Švejk, personatge principal de la novel·la homònima de Jaroslav Hašek, el qual els soldats porten a casa del capellà castrense Katz. L'oficinista pàl·lid és Josef K., protagonista del *Procés*, de Kafka, el qual condueixen en el sentit contrari, de Staré Město al Castell, per executar-lo en una pedrera veïna. El que acabem de presenciar al pont de Carles és l'encontre de la

literatura escrita en txec amb la que es fa en alemany, totes dues a Praga, representades pel més gran escriptor de cada una: Hašek i Kafka.

Les dues cultures, la txeca i la germanoparlant, conviuen a Praga de la mateixa manera com el bon soldat Švejk va trobar Josef K.: es trobaven, es reconeixien, es respectaven, però cada una procedia en la seva direcció. Cada una tenia una tradició diferent, uns punts de referència diferents, i cada una buscava unes fonts d'inspiració diferents.

La Praga del primer quart del segle. Passegem pels carrers principals de la capital. A l'avinguda Ferdinand, avui Národní, només se sent el txec. Travessant la plaça Venceslau, que sembla més aviat una ampla avinguda, arribem al carrer Na příkopech, que abans de la Primera Guerra es deia Am Graben; els senyors i les senyores elegants que hi deambulen conversen tots en alemany.

Un dels encisos de la Praga de començament del segle era la seva multiculturalitat, encant que es va perdre, fa seixanta anys llargs, amb la pujada de Hitler. La Praga de les primeres dècades del segle tenia menys de mig milió d'habitants; hi vivien uns 415.000 txecs (un 92%) i 34.000 germanoparlants (un 8%), dels quals 25.000 eren jueus. Bé que poc nombrosa, la minoria alemanya era econòmicament poderosa i culturalment forta: posseïa dos teatres grans i esplendorosos, una espaiosa sala de concerts, una universitat, nou instituts d'ensenyament mitjà i dos diaris.

Alemanys, txecs, jueus, catòlics, protestants, anarquistes i republicans, tots conviuen entre els murs ennegrits dels carrerons torts de la Praga gòtica, dominada per les fantasmagòriques estàtues barroques dels sants que es torcen emfàticament com un exèrcit de fanàtics de Savonarola.

La convivència de més d'una cultura és sempre enriquidora tot i que no resulta mai del tot fàcil. Com conviuen de fet els txecs i els germanoparlants en el nivell cultural? Segons l'escriptor i periodista Egon Erwin Kisch —i el germanista txec Pavel Eisner hi està d'acord—, de la mateixa manera que a un txec no se li hauria acudit mai d'entrar en un cafè alemany i un alemany mai de la vida no hauria pres una copa de conyac en un cafè txec. Cadascun dels dos grups lingüístics tenia els seus restaurants, els seus casinos, jardins públics, hospitals i fins i tot dipòsits de morts.

Tanmateix l'escriptor Max Brod, amic i biògraf de Kafka, matisa aquesta situació. Brod diu literalment: «[Els escriptors en llengua alemanya] manteníem amb els txecs molt bones relacions de veïns i adoràvem els poetes txecs; no hi havia res que ens en separés, cap frontera, cap mena d'aïllament. Tots dominàvem perfectament el txec que per a nosaltres era tan important com l'alemany.» L'única excepció, segons Brod, era l'escriptor Franz

Werfel, que sabia el txec només superficialment però que fins i tot ell s'entusiasmava amb la poesia txeca i va escriure el pròleg a la traducció alemanya del poeta txec Petr Bezruc, el seu contemporani.

Brod anomena Praga «ciutat polèmica». Amb aquest terme es refereix a la seva unitat de capital formada enmig de la convivència i les baralles de diferents grups ètnics, lingüístics i religiosos. Mentre que molts escriptors anteriors a Brod i Kafka, tant txecs com alemanys, prenen una posició d'un nacionalisme exclusiu, d'un nacionalisme militant, la generació de Kafka i Brod va aconseguir arribar a una postura tolerant i de comprensió mútua entre els diferents grups. Osma, que vol dir «Els vuit», un grup d'artistes d'avantguarda, ofereix un testimoni de la creixent tolerància nacional: en el grup cubista hi havia quatre txecs —molt insignes, per cert: Kubín, Kubista, Procházka i Filla— i quatre alemanys, tres dels quals eren jueus.

Per descriure la relació dels tres grups nacionals a la «ciutat polèmica», Max Brod va forjar el terme *Distanzliebe*, o amor a distància. Ho defineix de la manera següent: «Allà on hi ha distància, naturalment no pot haver-hi amor. I on hi ha amor no pot haver-hi distància. Però la força del coneixement i de l'amor supera aquesta paradoxa. I com que la distància no es pot franquejar amb belles frases, el nostre encontre té lloc en els nivells més profunds de l'ànima.»

Els escriptors en llengua alemanya de Praga es reunien en el cafè Arco. Max Brod va anomenar la tertúlia i els seus participants el Cercle de Praga, però els amics que s'hi reunien no tenien cap programa ni projecte literari comú, cadascú seguia el seu propi camí.

A l'elegant cafè Arco, m'imagino figures esveltes vestides de negre, a vegades moltes, altres cops poques, que fumen i xarrupen un cafè turc i en un alemany diferent, en un alemany de Praga, parlen de literatura, de música i de pintura, i de moltíssimes altres coses. A part de Max Brod, autor de novel·les i de teatre, traductor dels llibrets de les òperes de Leos Janáček, amic i biògraf de Franz Kafka; algun bromista va dir que la millor creació novel·lística de Brod era Kafka, i el sarcasme tenia una part de raó. A la mateixa taula del cafè Arco hi veig el perfil nítidament tallat de Paul Leppin, el «rei sense corona» de l'ambient bohemi dels literats en llengua alemanya de Praga, autor de contes i de la novel·la *L'entrada de Severin en la foscor*, el protagonista de la qual és un oficinista gris, a la manera de Gógol o de Dostoievski, novel·la situada en una Praga misteriosa. Al costat de Leppin seu Gustav Meyrink, ex banquer i esportista, un dandy que coixejava imperceptiblement, autor de contes místics plens d'esperits i de fantasmes, i de les novel·les *El Golem* i *La nit de Walpurgis*. Al cafè Arco, Egon Erwin Kisch, cèlebre per les seves cròniques i pels seus

reportatges lúcids i àgils sobre la selva i el fang de la capital, els seus locals nocturns i les seves tavernes de mala fama, cada vespre diverteix els habituals amb les històries viscudes la nit anterior.

Al costat de Kafka veig nítidament Johannes Urzidil, autor, abans que res, d'una dotzena d'esplèndids contes en homenatge a Praga, en els reculls *L'amant perduda* i *Tríptic de Praga*. La Praga fosca, embruixada i tan enigmàtica que resulta impenetrable és la protagonista de Johannes Urzidil. Tanmateix, en el rerefons es percep l'altra Praga, l'elegant ciutat modernista, la de Masaryk, Čapek i els surrealistes txecs, a més a més de la Praga de Hašek i de Kisch, la de les tavernes brutes on es barallaven els borratxos dels baixos fons.

Somnis i narracions; en això consisteix l'obra d'Urzidil. Un conte relata l'experiència d'un desviat mental amb la injustícia i la incorrecció; el malalt mental és l'únic capaç de distingir el mal dins del caos de les qualitats ambigües, i d'anar fins a les últimes conseqüències per allò en què creu. Un altre conte narra el final de la vida d'un jove que, poc abans de morir, busca refugi en la poesia; la narració s'acaba amb les paraules — autèntiques— de Franz Kafka sobre la mort del poeta: «...la mort d'aquest jove, el crit de tres dies i tres nits (en realitat no es va sentir ni un sol so d'aquest crit, i si hagués estat audible s'hauria passat de llarg, no hi ha cap més sortida que aquesta)». La llarga narració «Weissenstein Karl» parla d'un home que mira la seva vida des del cel, després de la mort. Es veu a si mateix, veu un jove no gens atractiu que es fa camí en la vida gràcies als altres, veu un petit home insignificant a qui la fortuna fa anar a parar entre poetes, veu un zero a l'esquerra que enmig de poetes autèntics és un nou-ric envanit, veu que els autèntics el desdenyen, veu els seus complexos i els seus intents desesperats per aconseguir un reconeixement impossible. Veu que miraculosament dues dones se n'enamoren, i ell, intentant guarir-se dels seus complexos d'un ésser execrable, les porta a la ruïna i a la mort. I veu que només al final de la vida, treballant d'enterramorts, s'humanitza. Un altre escriptor de Praga, Bohumil Hrabal, s'inspira en aquesta història quan escriu *Jo he servit el rei d'Anglaterra*.

Un dels grans admiradors de la narrativa de Johannes Urzidil és Claudio Magris. L'escriptor i estudiós italià ha escrit sobre la seva obra: «En l'encantadora obra de Johannes Urzidil, Praga esdevé la capital espiritual de la *Mitteleuropa*; aquesta és la Praga de les cent torres, la ciutat dels malsons de Strobl, del Golem, dels fantasmes de Meyrink, Kubin i Kafka, del *pathos* religiós de Max Brod i les desviacions de Rilke, aquesta ciutat on la mort de la *Mitteleuropa* es va convertir en una metàfora creativa, en una transformació, en uns valors nous i duradors.» Segons Urzidil, Praga, la protagonista de les seves narracions, és una ciutat «recoberta d'aromes de cervesa i de salsitxes, del vapor alquimista, una ciutat dels

nous mons de Neruda i de Čapek i de l'etern món antic de les renyines nacionals i els jardins en flor, la Praga plena de somnis i de les músiques sempre ressonants de Mozart i Smetana.»

Una intrusa txeca al cafè Arco! La joveníssima i tumultuosa bellesa Milena Jesenská amb les seves amigues sovint irrompia al cafè Arco. La seva aparició estranyava a molts habituals del local perquè no era gens normal que una txeca acudís a un ambient alemany. A més a més, Milena causava furor per la seva manera estrofolària de vestir: amb llargues robes flotants, a la manera d'Isadora Duncan. Milena, en aquella època, era extremada, cosmopolita i sempre preparada a *épater le bourgeois*.

No va ser a l'Arco, però, on l'escriptora, traductora i periodista txeca va conèixer Franz Kafka. Fa la seva coneixença anys més tard, quan descobreix la seva obra i es converteix en la seva primera traductora. (La primera traducció de Kafka a un idioma estranger és de Milena Jesenská. A aquestes altures s'hauria de puntualitzar que, a l'època que ens ocupa, ben poca gent coneixia, ni que fos parcialment, l'obra de Kafka. La mateixa Milena Jesenská, una de les persones que millor coneixia l'escriptor, i la que, en la necrològica que li va dedicar, va fer el retrat més penetrant de tots els que se n'havia fet a l'època, en aquesta mateixa necrològica, cita de la seva obra només *La metamorfosi*, «La colònia penitenciària», «Les meditacions», i «El metge de poble». D'*El procés* només coneixia la paràbola «Davant el tribunal».) A part de traduir Kafka al txec, Milena és traductora d'Apollinaire, Claudel, Stevenson, Swift, i, de l'alemany, a més a més de Kafka, de Meyrink, Werfel i Heinrich Mann. És també autora de més de mil articles, cròniques, reportatges i reflexions amb temes d'interès general; per citar-ne uns quants, «L'alegria és un deure», «La veu de la senzillesa», o «Sobre la psicologia de la nova societat». En les seves reflexions sobre la vida quotidiana Milena Jesenská busca la simplicitat i l'harmonia. Els seus millors articles —que agradaven també a Kafka— són uns textos càlids i sentits, brillants i lúcids.

Els escriptors txecs, sobretot els més bohemis, acostumaven a prendre la seva copa de vi o el seu te amb rom, segons l'estació de l'any, al cafè Union. A l'època hi havia tres cambrers que sempre ajudaven als clients, sobretot als artistes, a sortir-se'n d'una situació difícil, posant fins i tot petites sumes de diners si el client no hi arribava. A l'Union irrompia l'autor d'*El bon soldat Švejk*, Jaroslav Hašek, generalment ja bastant alegre, i després d'unes quantes copes més s'estirava en un sofà de vellut vermell que hi havia en un racó. Quan els roncs de l'escriptor es feien massa forts o quan les seves botes enfangades tacaven el vellut impecable, aleshores fins i tot els cambrers més bohemis perdien la paciència i, entre dos, acompanyaven a la porta el borratxo que, tot seguit, es deixava caure en un altre cafè o taverna cèntrics per continuar bevent, fent broma i dormint.

Així era Hašek, el gran bebedor de cervesa, l'insigne bromista, Hašek aquest precursor de les idees fonamentals de la literatura centreeuropea —i europea en general— del segle XX.

La cultura centreeuropea del començament del segle XX es podria definir com la fugida de la racionalitat i de l'ordre imposat per un Estat totpoderós cap a l'espai humà íntim. El que Europa Central va experimentar al llarg del segle passat i de quasi dues dècades de l'actual, és a dir l'enfortiment de l'aparell de l'Estat i del centralisme basat en la uniformització de diverses cultures, ètnies, religions i llengües, i el control burocràtic de l'individu, ha esdevingut, de mica en mica, la tendència essencial de la història contemporània. Jaroslav Hašek (1883-1923) en la seva novel·la *Les aventures del bon soldat Švejk* (1923), va comprendre aquesta tendència, la va anticipar universalment i la va analitzar a fons abans que prenguéss la seva monstruosa dimensió, tal com la coneixem al llarg del segle XX. Per això es pot afirmar que es tracta d'una literatura profètica.

Com retrata Hašek aquesta rebel·lió de l'home contra l'aparell estatal draconian que més tard, en començar la Primera Guerra Mundial, es converteix en un monstre bèl·lic? El tractament de la realitat a la novel·la de Hašek té molts punts en comú amb Kafka; si els funcionaris de les novel·les de Kafka porten a l'absurd les seves obligacions i el compliment de la llei, el mateix passa en la novel·la de Hašek: el seu Švejk compleix les suggerències i les ordres que rep tan al peu de la lletra que l'efecte és fins a tal punt còmic i grotesc que desperta una hilaritat incontenible i demostra l'absurditat de l'ordre.

Švejk ridiculitza, doncs, totes les institucions davant de les quals compareix: les de la justícia, les militars, les religioses i les de la salut. Švejk, que, a la seva manera de pallaso, amb el gerro de cervesa a la mà conta les seves històries fins a marejar el seu interlocutor, amb la seva innocència i bona fe aparent, es burla de tot, de la maquinària estatal en temps de pau i de la guerra. Tanmateix Švejk sap que el que té sentit són les històries humanes i no la Història amb majúscula. Les seves aventures són, doncs, la recerca de sentit en un món que no en té.

Qui és Švejk? La resposta no és gens fàcil. La seva personalitat té moltes contradiccions: Švejk és transparent i opac alhora, és fatalista i quan vol sap canviar el curs de la història; Švejk és una figura sense ombra i un home sense atributs. A la pregunta «Qui és vostè, Švejk?» el bon soldat acostuma a contestar: «A les seves ordres, senyoria, soc un idiota oficial». Aquí hi ha la clau del personatge de Švejk i de la novel·la: Hašek va dir una vegada a un amic: «Si vols ser lliure en aquest món, has de semblar un idiota.»

Švejk s'adona que viu en un món absurd, injust i ple d'estupidesa, i per tal de salvar la seva pròpia integritat, troba un únic camí: identificar-se amb aquesta estupidesa. Si hagués trobat en un carrer de la vella Praga, on Hašek va viure durant els mateixos anys que Franz Kafka, un dels personatges kafkians, aquests condemnats i víctimes per haver cregut, Švejk, aquest burlador i sobrevivent perquè era descregut, els hauria adreçat dues frases que expressen la seva filosofia i que li han servit per rondar indemne pel món: «L'home voldria ser un gegant i en canvi és una merda. Jo me'n surto, amic, perquè soc un idiota.»

La veritable formació de Karel Čapek, pensador, novel·lista i autor de teatre, va ser la Primera Guerra Mundial. Massa malaltís per lluitar en les files de l'exèrcit austrohongarès, el jove Čapek llegia les notícies que arribaven del front sobre els milers de morts i de ferits. Aleshores va prendre consciència que l'única cosa que comptava veritablement era la vida humana individual, irrepetible i inestimable, per més grisa i mancada d'originalitat que pogués semblar. És a ella que Čapek va dedicar tota la seva obra de maduresa.

A la seva tornada de París, on va passar una llarga temporada amb el seu germà Josef, pintor d'avantguarda i escriptor, Praga li semblava petita, de mentalitat estreta, encara submergida en el segle anterior. Karel i Josef Čapek sentien ganes de sacsejar aquella ciutat ensopida, desvetllar-la de la letargia, i ho van aconseguir: Josef com a pintor d'un important grup cubista, Karel escrivint novel·les, assajos i articles periodístics. Renovar la llengua txeca era un dels objectius constants de Čapek: «Si converteixes la llengua en melòdica i seductora —diu en un dels seus assajos—, si la fas sonar com un repic de campanes o com un tret de canó, injectes aquestes virtuts a l'ànima mateixa del poble; si en canvi el teu llenguatge és feixuc, confús, amorf, gastat i fals, sigues maleït perquè comets un pecat contra l'ésser intel·lectual de la nació.»

Un cop acabat el conflicte bèl·lic, Tomáš Masaryk va tornar de l'exili i sobre les ruïnes de l'imperi austrohongarès va bastir, juntament amb polítics eslovacs, la República Txecoslovaca. Al cap de tres-cents anys els txecs recuperaven la seva independència, i van acollir amb entusiasme les idees pacífiques i democràtiques del seu primer president Tomáš Masaryk. Čapek era un dels seus partidaris més entusiastes i entre els dos homes es va establir una profunda amistat que va durar tota la vida.

Čapek, un dels primers escriptors europeus que en la seva obra amalgamava ficció i pensament, va trobar en el pragmatisme el sistema filosòfic que més s'avenia a les seves idees. De la mateixa manera que l'existencialisme va respondre a les exigències dels intel·lectuals després de la Segona Guerra Mundial, el pragmatisme comptava amb molts pensadors i escriptors després de la primera. Els dos sistemes tenen un aspecte en comú:

tenen en compte l'individu amb els seus dilemes i els seus dubtes. El pensament en el centre del qual hi ha l'individu i la seva responsabilitat amb ell mateix i amb el món va arrelar profundament en la tradició filosòfica txeca i la podríem seguir fins a Jan Patočka, fins a Václav Havel.

L'home subjugat, lligat per la societat i les seves lleis, per les màquines i la civilització, pel poder impersonal i indesxifrabable: aquest és el ventall temàtic que apareix una vegada i una altra en l'obra de Čapek. Els tres grans escriptors que van viure a Praga al mateix temps, Kafka, Hašek i Čapek, expressen la inquietud pel que fa a la deshumanització per part de les màquines i l'aparell estatal, bé que cadascú tracta el tema d'una manera diferent i n'enfoca un aspecte diferent. En una època en què la màquina esdevé un ídol i una font d'inspiració de nombrosos artistes, Čapek escriu les seves obres utòpiques en les quals les màquines, més precises, lògiques i perfectes que les persones, converteixen l'home en el seu esclau. Tanmateix les utopies negatives de Čapek —l'obra de teatre *RUR* (1920) i les novel·les *La fàbrica de l'absolut* (1922) i *Cracatita* (1924)— no comporten el component polític de les utopies de Huxley, Orwell o Zamiatin: Čapek tem una idolatria excessiva de la màquina, dels robots (paraula que ell va inventar i que ha entrat en el vocabulari de totes les llengües occidentals), tem que la tecnologia podria arribar a ser una amenaça real de la humanitat. En un to de veu calmat, serè i desdramatitzador Čapek parla en les *Converses amb T. G. Masaryk* sobre el president i pensador. L'escriptor ens presenta el creador de Txecoslovàquia com una persona comuna, bé que amb molts mèrits. Masaryk vist per Čapek és un home que, per una sèrie de raons, va dur a terme tasques significatives, però podia haver viscut una vida ben diferent i no per això menys rica. En la visió de Čapek, una vida no és sinó la realització d'una de moltes vides possibles. Per cloure les reflexions sobre la seva vida, Masaryk diu per mitjà de Čapek: «Si soc feliç? Potser sí. Però si hagués estat ferrer al meu poble, segurament no ho seria menys. El més important és tenir una vida rica de contingut i plena de desenvolupament personal.»

Els articles d'aquest número 4 de la revista *Veus baixes*,
publicats al maig de 2017,
amb ISSN 2254-5336,
es publiquen amb llicència Creative Commons:
se n'autoritza la reproducció sempre que se'n citi l'autor,
que sigui sense propòsits comercials
i que no se'n facin elaboracions derivades

